

SKWARCZYŃSKA, Stefania:

1981. A konkrét költészet és az azzal rokon jelenségek helye a tudományos poétika érdeklődési körében. GRÁFIK Imre és VOIGT Vilmos (szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 133—145.

SOMLYÓ György:

1980. *Philoktétész sebe. Bevezetés a modern költészetbe*. Budapest, Gondolat.

SOWINSKI, Bernhard:

1983. *Textlinguistik: Eine Einführung*. Stuttgart—Berlin—Mainz. Kohlhammer.

SZABÓ Zoltán:

1992. A szöveg történetisége. PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. Szeged, JGYTF Kiadó.

SZATHMÁRI István:

1983. Beszélhetünk-e a szövegstilisztikáról? RÁCZ Endre és SZATHMÁRI István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegтана köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó. 320—355.

VASS László:

1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegteni kutatás néhány alapkérdése*. Szeged, Acta Acad. Paed. Ser. Ling. — Litt. — Aest. 85—115.

2.3. Segédtelemek Petőfi S. János szövegszemiotikai rendszeréhez

BENCZE LÓRÁNT

1. lemma. PETŐFI szövegszemiotikai rendszere határozott és világos elméleti rendszer. Bármilyen típusú szöveg vizsgálatára alkalmas. Ez a rendszer elemzési „háló” borít a vizsgálandó szövegre, amelyben mintegy fönnakadnak a szöveg különféle lényeges tulajdonságai.

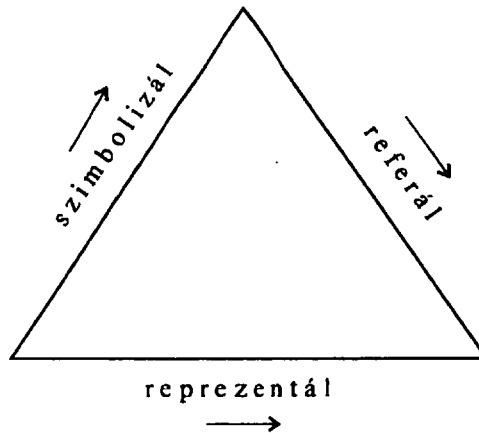
2. lemma. A rendszer, lévén meglehetősen elvont tudományos rendszer, nem alkalmas közvetlenül az iskolai munkára, de annak nélkülözhetetlen szilárd elméleti háttéréül szolgálhat. A korábbi iskolai (tankönyvi és nem tankönyvi) elemzésekből éppen ilyen elméleti háttérrendszert hiányolok. Az irodalomtudományi (elméleti, történeti, esztétikai stb.) elemzések meglehetősen esetlegesek, tudományosan eléggé megfoghatatlanok. Ha éppen egy jó intuícióra épültek, akkor eligazítanak, érdekesek, munkahipotézisként felhasználhatók. A nyelvészeti indíttatású (poétikai, stilisztikai) elemzések között sok a maga egészében vagy részleteiben már tudományosnak mondható, de nyilván a vizsgált szövegeknek csak kisebb egységeire (hang, morféma, szintagma és mondat) terjedtek ki.

3. lemma. A szövegtnak fel kellene használnia az antik és középkori retorika gazdag fogalmi eszköztárát. Esetenként ez az eszköztár sokkal finomabb osztásokkal, alosztásokkal dolgozott, mint a (mai) szövegtn. Mivel manapság a retorika szó több eltérő jelentésben használatos, például leszűkítve a beszédtechnikára, amely az antik retorikának csak egy része volt (*pronuntiatio*), — vagy leszűkítve a stíluseszközökre, amely az antik retorika egy másik részének (*elocutio*) része volt —, a félreértések elkerülése végett legalább durván meg kell határoznom, mi a retorika. A retorika, az antik retorika is, a hatékony nyilvános beszéd tudománya, s mint ilyen, az antik retorika

a valójában nem volt más, mint egy bizonyos szövegtípus szövegtana. Kérdés és feladat, hogyan illeszthető PETŐFI rendszerébe ez az eszköztár, vagy hogyan tehető kompatibilissé, átjárhatóvá a kettő. Mivel ez az eszköztár nem alkot olyan szilárd rendszert, mint PETŐFIÉ, hanem inkább valamiféle „lexikonnak” nevezhető, éppen ezért az illesztés könnyebben lehetséges. A legkönnyebb és esetleg a kezdő mód lehet, hogy egyik modulként illesztjük bele az interdiszciplináris elemzésbe. (Erre magam is több kísérletet tettem már). Ajánlom, hogy a kérdés megoldása legyen önálló (nemzetközi) konferencia tárgya.

4. lemma. Figyelembe kell venni, hogy PETŐFI rendszere milyen szemiotikai-szemantikai modellre épül. Semmiképpen sem a hagyományos, az ókorban, a középkorban, de még a XX. században is legelterjedtebb kételemű, kettős viszonyú modellre, *sensuale* \Leftrightarrow *rationale* (DANTE), *signifiant* \Leftrightarrow *signifié* (de SAUSSURE), *kifejezés* \Leftrightarrow *tartalom* (HJELMSLEV), *érzékelhető jel* \Leftrightarrow *szellemi jelentéstartalom* (CASSIRER) stb. Még csak nem is ARISZTOTELÉSZ, a sztoikusok, AUGUSTINUS, a modisták, PEIRCE, OGDEN-RICHARDS, MORRIS, ULLMANN stb. hármas modelljére:

jelölt, *pathémata*, *szémainomenon*, *significatum*
conceptio, *gondolat*, *interpretant*

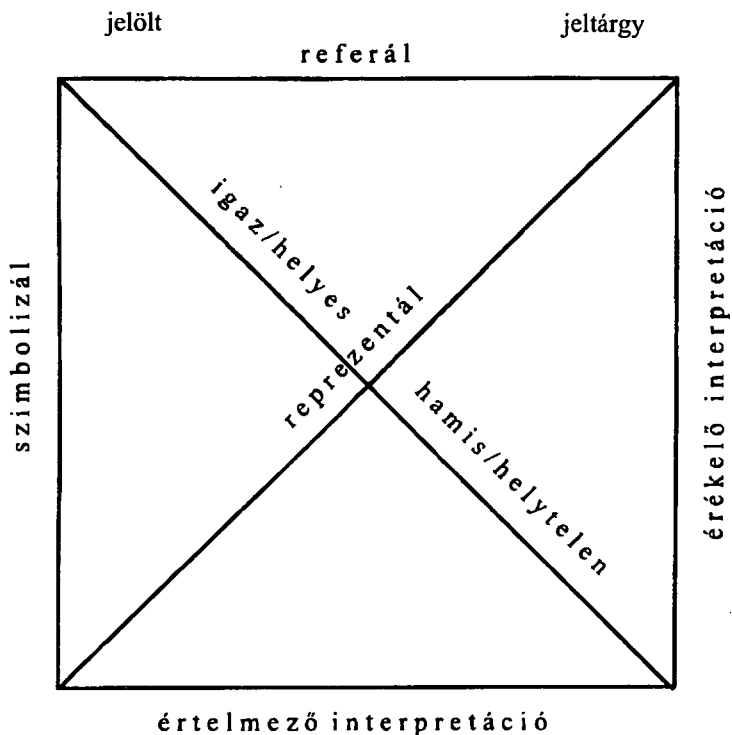

jelölő, *phóné*, *szémainon*, *akusztikus kép*,
vox, *significans*, *szimbólum*, *jelhordozó*

jeltárgy, *pragma*, *tynchanon*, *res*,
referent, *denotatum*

Ebben a modellben a jelölő és a jelölt viszonya az, hogy a jelölő szimbóluma a jelöltnek, a jelölő és a jeltárgy viszonya az, hogy a jelölő reprezentálja a jeltárgyat, a jelölt és a jeltárgy viszonya az, hogy a jelölt referál (vonatkozik, utal) a jeltárgyra.

b PETŐFI rendszere olyan, alapvetően négytényezős, de négynél több viszonyos szemiotikai-szemantikai modellre épít, amely FREGE megállapításain (*Bedeutung*, *Sinn*, *Bezeichnung*, *Gegenstand* stb. fogalmakon) nyugszik, és így vázolható fel:

jelölő

a jeltárgy, ahogy
a szövegalkotó (beszélő/író) ↔
szövegbefogadó (hallgató/olvasó)
ismeri

Ebben a modellben a korábbi hármas modell viszonyain túl, a jelölő és a szövegalkotó/befogadó jeltárgyismeretének viszonya értelmező interpretáció, a jeltárgy és a szövegalkotó/befogadó jeltárgyismeretének viszonya értékelő interpretáció, a jelölt és a szövegalkotó/befogadó jeltárgyismeretének viszonya az igaz/helyes ↔ hamis/helytelen. Valahol ez a szemantikai modell illesztendő szemantikai háttérként PETŐFI modelljéhez.

5. lemma. Ugyancsak megfontolandó, hogy a fenti szemantikai modell kiegészítésül valahol szintén illesszük PETŐFI modelljéhez a keresztény teológia szimbólumfogalmát, mégpedig e fogalom kétezzer éves fejlődését tekintetbe véve, azzal együtt c beledolgozva, de természetesen pusztán szemiotikai-szemantikai szempontból, nem teológiai szempontból. Ez feltétlenül szemnyitogató volna, PETŐFI modelljét gazdagítaná, jól megvilágítaná. A szimbólum mint a hitigazságot, dogmát jelölő teológiai szakkifejezés a 4. lemma szemantikai viszonyainak alapján hol pusztán egy bizonyos szimbolizálást jelentett (mint például a kálvini reformáció racionalista teológiájában Krisztus jelenlétét illetően az eucharisziában), hol reprezentációt (mint például a tridenti zsinatnak a reformációval szemben megfogalmazott jelenlét-dogmájában), hol csak

utalást-vonatkozást (referenciális viszonyt), hol mindegyiket, mint a bibliai csodák hagyományos keresztény értelmezésében (például, hogy a vak meggyógyítása, bár valószínű, elsősorban szimbolikus jelentősége van), vagy a középkori négyes értelemben (ahogy azt DANTE is magyarázta, és de LUBAC összefoglalta néhány évtizede). Különösen figyelemreméltó és gyümölcsöző lehet e téren a XX. századi protestáns és katolikus teológia kiegyenlítődésre törekvésének és egymásra hatásának vizsgálata, ahogy például BARTH és TILICH a katolikus értelmezés felé tolódik (egyfajta reprezentáció), BALTHASAR és CASEL pedig a protestáns felé (egyfajta szimbolizáció). A vonatkoztatottság, viszony és viszonyrendszer fogalmi a keresztény teológiában mindig is alapvetőek és jól kidolgozottak voltak. E fogalmak a nyelvészetben hasonlóan fontossá csak a XX. század második felében váltak, főként HALLIDAY szisztemikus nyelvtanában és PETŐFI szövegtani modelljében. A vonatkoztatottság inherens összetevője és sine qua nonja mind a hitigazságnak, mind pedig a szövegnek. Az illeszthetőség várhatóan ezért is lehetséges és megvalósítható, sőt kívánatos volna (esetleg ismét csak egy, e témára szorító, de interdiszciplináris megközelítésű-összetételű nemzetközi konferencia keretében elindítva).

6. lemma. A retorikához, illetve a fentiekhez hasonlóan PETŐFI rendszerébe illesztendőnek tartom (következő lépésként) az ókori, a középkori és az újkori hermeneutika eszköztárát. Ez már nehezebb lesz, mint a retorikáé, hiszen a hermeneutikai szintén elméleti rendszerek, mint PETŐFIÉ. Viszont éppen ezért még gyümölcsözőbb eredményekhez vezetne, ha sikerülne, mint a retorikai eszköztár illesztése. Ez ismét önálló (nemzetközi) konferencia tárgya kellene hogy legyen. A kérdés megoldásához, az esetleges konferencia tárgyahoz ajánlom a következő 7. és a 8. lemma vizsgálatát. Ez a vizsgálati rendszer egyúttal történeti is, de ugyanakkor elhárítaná azt az (esetleges) zsákutcát, amelybe a különböző elméleti rendszerek összeegyeztethetőségének, illetve össze nem egyeztethetőségének lehetőségei vezethetnek. (Ezért szándékosan és ismételtelen *illesztésről* szóltam, nem *összeegyeztetésről*. Ahol az illesztés nem lehetséges, ott megfontolandó még a *konvertálás*, vagyis annak megállapítása és rögzítése, hogy az egymástól eltérő rendszerek-elméletek fogalmi kölcsönösen hogyan felelnek meg egymásnak, és milyen fokú, terjedelmű a megfelelés).

7. lemma. Vezessük be az eddigi hermeneutikai és szövegtani eredmények nyomán a *kognitív interpretáció* és a *szociointerpretáció* fogalmát.

e A kognitív interpretáció a XX. században eluralkodó kizárólagosan formális nyelvtani, szemantikai stb. elemzésekkel szemben LANGACKER és mások nyomán a mentális (és fiziológiai) folyamatokat is figyelembe vevő (esetleg a fenti modulrendszer segítségével) integrált nyelvtani, szemantikai, stilisztikai stb. elemzés, amelyet PETŐFI is több tanulmányában megcélzott.

f A szociointerpretáció pedig LAKATOS, DAVIS és mások elvei nyomán olyan megközelítésmód, melynek alaptétele, hogy minden ismeret társadalmilag igazolt hiedelem, és amely már ARISZTOTELÉSNél (az *endoxosz-általánosan elfogadott hiedelem* és az erre épülő *enthüméma-hiányos következtetés* fogalmában), majd jóval később GADAMERNél körvonalazódott (a *megértési horizont* fogalmában).

Ez a három szempontú tárgyalásmód

(a) alkalmanként nem nélkülözheti a külféle (tudomány-, vallás-, társadalom-, politika- stb.) történeti mozzanatok figyelembevételét és a tudománytörténeti utalásokat, tehát nem elég az értelmezéshez pusztán a szöveg steril önmagában;

(b) feltételezi az alapvető nyelvészeti, szemiotikai, hermeneutikai stb. ismereteket, elsősorban alkalmazási készségeket, és lehetőleg ezekhez szervesen kötődő, ezeket kiegészítő, ezek háttérét megvilágító megközelítést, rendszert és ismeretanyagot közöl.

(c) A szociointerpretáció határtalan számú értelmezést tesz lehetővé, hiszen történeti, szociokulturális és egyedi tényezők függvénye (vö. a dekonstrukcionálizmussal), de csak elvben, mert a kognitív értelmezés korlátozó kényszere alatt áll. A kognitív értelmezés egyetlen értelmezést tesz lehetővé (vö. a rekonstrukcionálizmussal), mivel a gondolkodási (logikai) sémák az embernek mint biológiai fajnak minden egyedében azonos tulajdonságai (vö. BÉKÉSI logikai-jelentésszerkezeti vizsgálataival), de csak elvben, mert ezt kitágítja, színezi a szociointerpretáció.

g 8. lemma. Vizsgáljuk meg minimálisan a következő sensusok fogalmát:

— *sensus literalis vs. figuratív értelem* (szó szerinti értelem szemben az átvitt értelemmel), mely a hagyományos és legelterjedtebb dichotómia;

— *szómatikon, pszüchikon, pneumatikon értelem* — ORIGENÉSZ trichotómiájának használhatósága, a *szómatikon* értelmén belül a *történeti* és a *literális értelem* (valós történeti elbeszélés szövege szemben a törvényszöveggel) megkülönböztetésének használhatósága;

— a középkori különféle négyes (1+3) értelem (*elsődleges-literális-történeti, spirituális, illetve allegorikus-tropologikus-morális, anagogikus-misztikus* stb.) használhatósága, amelyeket nemcsak a bibliai szövegekre alkalmaztak, hanem már DANTE a saját művére (az *Isteni színjátékra*) alkalmazott; ezek viszonya egymással és az alábbiakkal:

— *sensus originalis, sensus proprius, duplex sensus litteralis, sensus typicus, [sensus communis]* — (ez utóbbi nem illeszkedik pontosan az előzőkhöz, fogalomtörténeti vizsgálatát többek között lásd GADAMERNÉL);

a középkori értelmek nyomán a *sensus multiplex* fogalmának kérdése;

a XX. század első felének *sensus plenior* fogalma;

a XX. század végén a *harmonia sensuum* (BENCZE), az *une symphonie à plusieurs voix* fogalmának kérdése;

— a *Lebesgue-integráció* matematikai tételének mint analógiának használhatósága a különféle *értelmek* lehetőségének a biztosításában;

— az ORIGENÉSZ-féle, azoknak a szövegbe beépített „buktatóknak” (*skandalumoknak*) a kérdése, amelyek a szövegbefogadót eligazítják, milyen értelmet kövessen, s amely buktatók mai szemiotikai szövegtani ismereteink alapján különféle nyelvi és szemiotikai szinteken valósulhatnak meg, esetleg extratextuálisan is (például szemhunyorítás, hogy nem kell szó szerint venni, amit mondok).

Így kialakulhatna egy olyan logikailag és tudománytörténetileg is integrált, szerves szövegértelmezési, szövegelemzési és szövegvizsgálati rendszer, amelyre már PETŐFI is többször utalt és kutatási célként megjelölt. Ez, illetve ennek alkalmazása hasonlítható a számítógépek besűrített programjainak kicsomagolásához, ahol is a besűrített program maga a szöveg, az alkalmazott rendszer pedig a kicsomagolás.